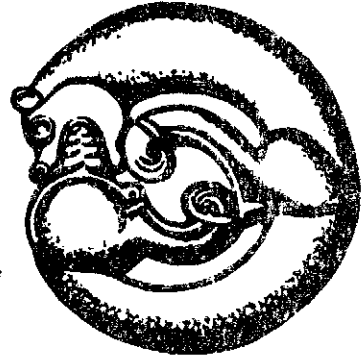

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

СИМВОЛІКА ПОХОВАНЬ ПІЗЬНОГО ПАЛЕОЛІТУ СХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА СИБІРУ

Л. А. ЯКОВЛЄВА

Стаття присвячена найдавнішим поховальним ритуалам Східної Європи та Сибіру.

Життя та смерть — осмислення цих понять з найдавніших часів втілювались у різноманітних формах ідеологічних уявлень. Минали епохи, змінюючи інтерпретації загадкового стану людини, її переходу від буття до небуття. Але смерть як явище завжди була об'єктом легендарних, міфологічних пояснень, в яких втілювались роздуми людей не тільки про смерть як таку, але і про світ, в якому вони жили взагалі. Яскраве свідчення цього — поховальні обряди, які у багатьох випадках містили в собі найглибніші риси того чи іншого суспільства.

Вже перші суспільства мисливців та збирачів, що датуються добою палеоліту, залишили нам свідчення розвинутої поховально-ритуальної практики. При всій нечисленності пізньопалеолітичних поховань частина з них дає можливість за рядом ознак пов'язати особливості поховального обряду та зіставити їх з належністю померлого до тієї чи іншої вікової групи. Це дозволяє поставити питання про місце та роль даного члена колективу, з урахуванням соціальної регламентації мисливського суспільства в контексті взаємостосунків «колектив — індивідум».

Вагому інформацію з цієї проблеми мають поховання пізнього палеоліту Східної Європи та Сибіру, розташовані на поселеннях Сунгирь, Костенки 15, Костенки 14 та Мальта, бо вони датуються одним періодом, а саме ранньою добою пізнього палеоліту. Поховання розташовані в зоні активної життєдіяльності общини, несуть в собі сліди складного поховального обряду при фіксації збереження культурного шару, характеризуються різноманітним набором супроводжуваних предметів, відбивають віковий склад колективу мисливців.

Дослідження цих пам'яток дозволяє встановити послідовність процесу поховання, в якому стабільно виділяються чотири етапи: спорудження могили в зоні з насиченим культурним шаром чи в житлі; засипка могили вохрою; покладення трупа в могилу з супроводжуваними предметами, консервація, «запечаткування» поховання.

Поселення	Розміри ями, м	Місце поховання
Сунгирь, могила 1 (полюєк)	2,05×0,70, пл. 0,65	майданчик, що вкрито вохрою (житло?)
Сунгирь, могила 2 (підлітки)	3,05×0,70, пл. 0,74	« »
Костенки 15 (дитина)	1,24×0,80 пл. 0,43	житло
Мальта (діти)	1,15×0,68, пл. 0,73	поруч з житлом

© Л. А. ЯКОВЛЄВА, 1994

Стабільність цих етапів дає можливість вбачати в них сталі традиції, пов'язані з уявленнями пізньопалеолітичних людей про перехідний стан від буття до небуття.

Інтерпретація цих традицій є можливою тільки завдяки кореляції перелічених етапів поховального обряду з даними етнографії, використання якої дає можливість посилатись на широке коло джерел, що розкривають, при всьому розмаїтті форм, сталу систему уявлень про життя та смерть в суспільствах мисливців та збирачів.

Безумовно, було б певним спрощенням шукати безпосередні аналоги між тим чи іншим суспільством мисливців та збирачів, що вивчає етнографія, та суспільствами палеоліту, віддалених від нас тисячоліттями, і які назавжди залишаться певною мірою загадковим явищем — феноменом найстародавнішої культури людства. Але особлива цінність етнографічних досліджень полягає в тому, що вони розкривають безпосередню картину життя мисливської общини, де можна простежити шлях людини від народження до смерті, життєдіяльність якої пов'язана зі статево-віковими змінами, соціальним статусом, підкорена життєво важливим потребам суспільства та відображена в обрядах та звичаях. Але використання етнографічних даних, з одного боку, дає можливість на матеріалах поховань пізнього палеоліту оцінити турботу колективу по відношенню до померлого, з іншого боку, проаналізувати «речове супроводження» померлого з точки зору його статусу в колективі з урахуванням статі та віку.

Отже, повертаючись до пізньопалеолітичних поховань, розташованих безпосередньо на стоянці чи у самому житлі, і зіставляючи їх з похованнями мисливців та збирачів, досліджених етнографами, ми бачимо, що численні дані свідчать саме про таке розміщення цих поховань. Після поховання людини в житлі, де вона мешкала до смерті, його, як правило, залишали на досить тривалий час або назавжди. Так, наприклад, камчадала залишали свою юрту, якщо в ній хтось помирав, також після смерті одного з родичів змінювали місце помешкання і якути, кидали свої житла, залишаючи у хаті небіжчика тодди, ведди Цейлона, та багато народів Африки¹.

За цим звичаєм стоїть цілий ряд уявлень, в основі яких лежить фіксування смерті та різкого фізичного відчуження живих від померлого. Дотримання звичаю, на думку мисливців, забезпечувало невідворотність цього процесу. Якщо все виконано «вірно», то померлий не буде «турбувати» своїх товаришів, не принесе їм шкоди, не накличе хворобу тощо. Через деякий час, що супроводжується певними обрядами, уявлення про померлого трансформуються. Згідно них покійний сородич може сприяти успіхам живих, перебуваючи у складі пантеону культу предків, хатніх божків тощо².

У руслі цих уявлень під час поховання померлого дотримувались звичаю класти в могилу майно, що особисто йому належало (одяг, знаряддя праці, зброя, прикраси). Вилучення з речового середовища общини предметів, що належали за життя одному з її членів, широко відоме за даними етнографії. З одного боку, речі, що належали небіжчику, могли «знадобитись» йому і після смерті. З іншого — залишені на стоянці, вони могли принести «шкоду» живим, стати причиною їх невдач, хвороби і навіть смерті. Таким чином, термін функціонування предметів у складі речового середовища общини мисливців та збирачів суворо обмежувався терміном життя їх власника. Предмети, виготовлені общинником, даровані, отримані при обміні чи внаслідок певних обрядових дій, після його смерті в ряді випадків вилучалися з користування.

Також є свідчення, що іноді в суспільствах мисливців та збирачів з померлим залишалися не тільки особисті речі, але й ті, що були колективним майном певної групи людей. Фіксуються випадки, коли померлий залишався в житлі зі скарбом, що належав всій сім'ї³. Всі ці дані свідчать про те, що речове супроводження померлого ілюструє його стан в общині за життя, і водночас може виявляти деякі взаємозв'язки, які існували між індивідом та колективом.

Етнографія дає багато даних, що в мисливській общині існувала модель поведінки, яка регламентувала дії кожного її члена залежно від статі та віку.

Відповідні «правила поведінки» кожної статево-вікової групи були обумовлені мисливським побутом, забезпечували його стабільність, полегшували зняття стресів та конфліктів. У зв'язку з належністю до одної з статево-вікових груп визначався набір особистих речей та речей загального користування.

Таким чином, набір предметів кожного члена мисливської общини залежав від його статево-вікового стану в колективі. Ця закономірність дає міцні підстави для відновлення статусу померлого при дослідженні пізньопалеолітичних поховань. Крім того, це дає змогу зіставити розрізнені знахідки у шарі з комплексом знахідок у похованні. Така кореляція дозволяє уточнити характер використання того чи іншого предмета, знайденого у шарі. Не можна не враховувати і того, що набір предметів, який належав одній особі міг варіювати. Його різноманітність чи обмеженість могли залежати не тільки від статі та віку людини, але і від його особистих здібностей, знань, умінь, звичок, сукупність яких і забезпечувала більш-менш значну частку його участі у виробничій та обрядовій діяльності колективу, і тим самим визначала його соціальний «рейтинг» у суспільстві.

З урахуванням викладеного, детальніше зупинимось на аналізі складу інвентаря з поховань пізнього палеоліту Костенок 15, Мальти та Сувгіря.

Почнемо з поховань дітей раннього віку.

К о с т е н к и 15. В невеликому округлому житлі — в ямі — в сидячому, можливо зв'язаному, стані було поховано дитину 5—6 років⁴. На дні могили, праворуч від кістяка знаходилось скупчення з 63 розколотих кременів, серед яких були і знаряддя: 10 різців, відщеп з різцевим сколом, проколка, 12 платівок і відщепів з вторинною обробкою. Ліворуч від кістяка лежали кістяні голка з поламаним вушком і ложило. Позаду кістяка містилось кістяне знаряддя — лопаточка городцького типу. На черепі зафіксовано розташовані в певному порядку 153 просвердлених зубів пещя, що дозволило реконструювати головний убір, пишно декорований цими зубами⁵.

М а л ь т а. Парне поховання дітей. Старшій дитині було 4, меншій — 1 рік⁶. Біля нижніх кінцівок дитячих кістяків були покладені знаряддя праці з кременю: проколка, вістря на платівці, регушована платівка, платівка без ретуші і одне кістяне вістря. З кістяками також були знайдені різноманітні прикраси: браслет, головний обруч, намиста, орнаментовані підвіски, пряжка, декорована хвилястим орнаментом, статуетка птаха⁷. Складність аналізу поховальних предметів полягає в тому, що спочатку в похованні був зафіксований тільки один кістяк дитини 4 років і, звичайно, всі речі були визначені як супроводжуючі цей кістяк. Але після перегляду дитячих кісток було визначено, що вони належать двом особам⁸. Переглядаючи опис поховання, зроблений М. М. Герасимовим, можна зробити припущення, що «складне намисто» (120 намистин, 7 підвісок і центральна прикраса) то є два намиста. Перше складалось тільки з намистин, друге — з намистин, підвісок і центральної прикраси. Розміщення намистин у похованні дозволяє припустити, що намисто належало молодшій дитині.

Помітно, що склад речей в похованнях Костенок 15 та Мальти є своєрідним. Індивідуальність кожного з них може пояснюватися різними факторами: обставинами смерті дитини; її особистими здібностями; культурними традиціями общини, в межах яких обумовлюється той чи інший набір речей, що належать одній людині. Проте, в наборах речей з цих поховань можна виділити дві групи: перша — знаряддя праці з кременю та кістки, необхідні під час проведення деяких видів робіт на стоянці — тобто виключно побутового призначення; друга — прикраси.

В обох похованнях серед знарядь праці значно переважають крем'яні. В описаних могилах крем'яні знаряддя містились біля ніг дітей компактними скупченнями. Цікавим є той факт, що в похованні з Костенок 15 серед відщепів та уламків, що становили більшу частину скупчення, були знаряддя, поширені в пізньому палеоліті: скребки, різець, ножиноподібні платівки, проколка.

Були набори знарядь праці з поховань власним майном дітей чи становили частину загального майна сім'ї, чи активно використовувались в трудових операціях, чи як своєрідні «іграшки» передавались дорослими дітям для на-

буття трудових навичок, «проб руки» однозначно відповісти навряд чи можливо. Але за всієї різноманітності варіантів використання знарядь праці дітьми, присутність їх у похованнях з точки зору семіотичної інформативності є знаковим показником того, що дитина в пізньопалеолітичній общині могла бути залучена до трудової діяльності.

Таким же показником причетності дітей з Мальти та Костенок 15 до процесів, що належать до сфери ідеології, є прикраси одягу та тіла, знайдені при померлих.

Для того, щоб глибше висвітлити цей тезис необхідно звернутись до даних етнографії. Етнографи, досліджуючи первісні суспільства як живу функціонуючу систему зібрали багато свідчень про становище в них дітей. Головна роль у вихованні дитини природньо відводилась матері, в ряді випадків з залученням її старших дітей, а також інших жінок общини. Піклування про дитину мало різні аспекти. Мати не тільки дбала про те, щоб нагодувати і виховати дитину, але і намагалася будь-якими засобами відвести від неї негоди та хвороби. За умов високої дитячої смертності в первісних суспільствах ці засоби були дуже актуальними. Велике значення у досягненні «надійних засобів» були обряди охоронного характеру з широким використанням певних амулетів, у тому числі і різних прикрас одягу та тіла⁹.

Декорування одягу та тіла в системі світогляду первісної людини посідало значне місце і несло багатозначну інформацію, в ряді випадків ідентифікуючи стать, вік, соціальний статус індивідуума. Ці своєрідні знаки відмінності мали і функцію оберега¹⁰.

Надбавляючи дитину відповідними оберегами-прикрасами, община тим самим залучала її до системи суспільних уявлень, відзначену відповідними знаково-семантичними ознаками. Про те, що з дітьми в могилу клали не якісь спеціальні «поховальні» предмети, а речі, що активно використовувались за життя і становили частину «речового середовища» общини, свідчить знаходження в культурному шарі аналогічних виробів. Це стосується і знарядь праці, і прикрас. Особлива роль прикрас, знайдених у похованнях, у тому, що за їх допомогою можна фіксувати спосіб їх носіння на тілі людини або прикріплення до одягу. Якоюсь мірою це дозволяє зіставити прикраси, хаотично розташовані у культурному шарі Мальти і Костенок 15, з наборами виробів, знайдених у похованнях, для з'ясування питання про склад індивідуального набору прикрас в межах культурних традицій, поширених на цих поселеннях. Так в Костенках 15 у культурному шарі зафіксовано значну кількість зубів песця, в тому числі просвердлених. Багато оздоблених різцями песця головний убір з поховання дозволяє вважати, що значна кількість зубів песця в шарі пов'язана з традицією прикрашати ним одяг. Наявність на поселенні різного роду вістрів, проколюк, скребачок, а також згаданих численних зубів песця дозволяє припустити, що виготовлення одягу, в тому числі і ритуального, відбувалось саме на поселенні.

Ставлення до дітей у пізньопалеолітичній общині певною мірою знайшло відображення в складному речовому комплексі: поховання-житло з Мальти. Як вже було згадано, з двома померлими малюками покладено різні прикраси та статуетка птаха. Всі тили речей було знайдено і в культурному шарі поселення. Наявність значної кількості витворів мистецтва є однією з характерних рис Мальти. Крім різноманітних прикрас до складу цих речей входять також дві групи статуеток: зображення жінок і птахів. Певна кількість статуеток, прикрас, декорованих знарядь, залишена в житлах, в деяких випадках фіксуються їх розміщення разом в окремих ямах-сховищах. У житлі, поруч з яким розташоване поховання дітей, були залишені жіночі статуетки, одна з них являла собою оголену фігурку жінки без голови (здам давній), інша зображувала жінку в декорованому, можливо ритуальному, одязі; дві статуетки птахів (аналогічні фігурці з поховання); платівка з ікла мамонта з гравірованим зображенням мамонта¹¹. Цей досить виразний склад зображень порівняно з набором речей з поховання малюків якоюсь мірою роакризує риси складної і розвинутої ритуальної практики, можливо як певні самаки взаємозв'язку родини з померлими малюками, ілюструючи уявлення про життя і смерть у пізньопалеолітичній общині Мальти.

Ще одним унікальним джерелом для реконструкції світогляду пізньопалеолітичної людини є поховання підлітків із Сунгира. Могила була розташована на стоянці, за твердженням О. Н. Бадера, в центрі житла¹². Але значні процеси соліфлюкції, що значно пошкодили культурний шар, не дозволяють однозначно підтвердити це припущення. Підлітки були поховані на спині у випростаному стані, головами один до одного (рис. 1). О. Н. Бадер реконструював хутряні костюми, багато розшиті кістяним намистом та оздоблені підвісками. Разом з ними було покладено різноманітні речі¹³. Положення підлітків у могилі, пишно декорований одяг, різноманітні і численні прикраси, зняряддя праці, мисливська зброя різко виділяють це поховання серед загальної кількості поховань пізнього палеоліту, і тому з боку його семіотичної інформативності потребує спеціального аналізу.

Очевидно, Сунгирське поховання в закодованій знаково-речовій формі концентрує якісь узагальнюючі ідеологічні уявлення пізньопалеолітичних людей.

Гадаю, що ключ до семантичної інтерпретації цього унікального явища культури мисливської общини в тому, що це поховання підлітків, що проходили або збирались проходити обряди ініціацій. До такого висновку приводить вік похованих та склад супроводжуючого їх інвентаря, у якому яскраво виражено мисливський напрямок.

Ініціації були одним з основних етапів обрядовості мисливців. Їх суть полягає у відображенні, у специфічній формі регламентації поведінки мисливця, його моральних норм, спрямованих на закріплення найоптимальніших способів існування та виживання.

За допомогою ініціацій в обрядово-міфологічній формі передавалась сума різноманітних знань від побутових до сакральних, накопичених та збережених старшим поколінням. Обряди та міфи, недоступні дітям до ініціацій, посвячували їх в найзаповітніші таємниці общини, розкривали перед ними картину мисливських уявлень. Посвятні обряди в багатьох мисливських суспільствах, відомих з етнографії, були обов'язковими для всіх підлітків чоловічої статі¹⁴. Проходження обряду було найважливішим етапом в житті підлітка, своєрідним рубіконом, після якого він ставав повноправним членом общини, визнаним мисливцем. Ініціації, як правило, супроводжувались рядом фізичних та психічних випробувань, що вимагали від підлітка демонстрації мисливського хисту, витривалості, вміння перебороти страх та негоди. Суворість таких випробувань обумовлювалась самим життям, в якому можна було зберегти себе тільки завдяки подібним якостям. Проведення посвятних обрядів вимагало виконання певних дій, пісень, танців, використання спеціальних костюмів, прикрас, масок, обрядового складу певних речей.

У світлі викладеного детальніше зупинимось на аналізі поховання підлітків з Сунгира (рис. 1). Численний набір прикрас на обох кістяках, що розглядається як елементи верхнього одягу, очевидно, ніс у собі складну символіко-знакову інформацію, взагалі властиву одягу у первісних суспільствах. Ця інформація значною мірою доповнюється і набором зняряддя та іншими речами, що лежали поряд з кістяками. Розглядаючи це поховання як складний семіотичний комплекс, в якому речі мають високий семіотичний статус і виступають як семіотичні знаки, можна бачити у відмінностях декорування одягу та складу супроводжуючих кожного підлітка речей певні змістовні відмінності, що мають відповідні значення. Так певна змістовність простежується у вбранні старшого підлітка, багатого на зооморфні прикраси, і в той же час обмежену кількість зняряддя. Протилежна залежність спостерігається в речовому супроводі меншого підлітка, його прикраси менш різноманітні за складом, але мисливське зняряддя досить численне. Щоб проаналізувати ці відмінності розглянемо склад прикрас, знайдений на кістяках, які дозволили О. Н. Бадеру реконструювати одяг пізньопалеолітичних людей і, таким чином, дало нам змогу поглибити знання про змістовний характер цих унікальних за складом прикрас костюмів.

* Є свідчення, що в деяких первісних суспільствах ініціації підлягали і дівчата, але тематика таких обрядів обмежувалась колом жіночих обов'язків майбутньої матері.

Старший хлопчик, віком 13 років¹⁵ мав пишно декороване вбрання, яке у верхній частині було оздоблене щільними рядами горизонтально нашитих намистин. Браслети з намистин і кістяних платівок були одягнуті на руки померлого. Високі чоботи також були декоровані горизонтально нашитими рядами намистин. Головний убір хлопчика реконструюється як такий, що був розшитий трьома щільними рядами намиста, а також декорований просвердленими іклами песця. Песцевими іклами був розшитий і пояс, біля якого знаходився кіготь пантери (або печерного лева). Другий кіготь цієї тварини містився біля верхньої щелепи хлопчика з лівого боку. Під підборіддям була велика кістяна голка. Під лівим плечем розташована кістяна фігурка мамонта, на грудях — просвердлена кам'яна галька та кістяна фігурка коня з створом на задній нозі. Позаду була прикріплена імітація хвоста — нанизане намисто¹⁶. Наведений опис — реконструкція збрання яскраво виявляє численні прикраси — знаки зооморфного характеру (рис. 1).

Звичайно, що у повсякденному житті одяг перш за все виконує пераинну, суто утилітарну, практичну, тобто захисну функцію. Але це не виключає того, що він позбавлений будь-яких прикрас-знаків, справа лише в тому, що святковий одяг порівняно з повсякденним має вищий семіотичний статус. У багатьох народів одяг, що використовується на святах, у обрядах тощо, наповнюється знаковим змістом, набуває ритуальної функції, яка стає провідною. Її домінування (при збереженні інших — естетичної, соціальної, етичної) змінює призначення одягу та перетворює його на костюм певного церемоніального змісту¹⁷. Розподіл одягу на повсякденний та святковий фіксується у багатьох народів, відомих з етнографії¹⁸. Головна відмінність святкового одягу в його значно більшому, а у ряді випадків і принципово іншому, декоруванні, яке є знаковим відображенням того чи іншого обряду¹⁹.

Вперше святковий, або як його ще називали «танцювальний», одяг шили для дітей, які досягли семирічного віку. Пізніше, як дитина підросла, цей одяг декілька разів перешивали, а після смерті ховали саме в ньому²⁰. Для проведення мисливських обрядів використовувались костюми зооморфного характеру. Так, у ескімосів під час проведення обряду Аттігам необхідним був костюм з хутра та розфарбування тіла «під кита» — свято було присвячене підготовці до полювання на кита. Обряд Аттігам, також мисливського спрямування, вимагав розфарбування обличчя та відповідного святкового обряду, що імітує вигляд моржа, касатки, кита²¹. Цікаві дані є про святковий одяг иганасан, що використовувався під час проведення обрядів «Чистого чума» та «Ани'о-Дяди», в яких простежуються відгомони ініціації²². Для проведення цих церемоній молодим людям, які досягли повноліття (для хлопчиків цей період починався з моменту першого вбитого на полюванні оленя), шили «танцювальні» парки, які ще називали «смертельними», тому що саме в них одягали

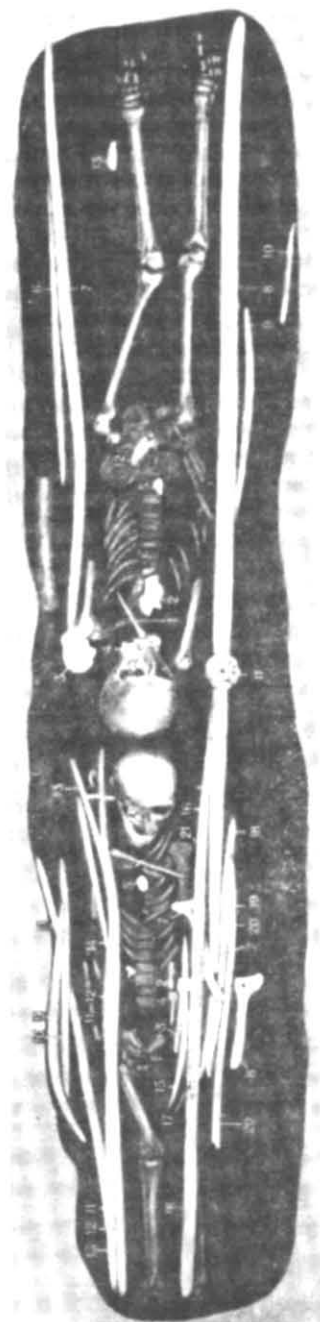

Рис. 1. Парне поховання підлітків з Сунгиря за О. Н. Бадером.

небіжчиків²³. У цих обрядах, що мають у собі пізніші нашарування, яскраво висвітлюються первісні елементи мисливського світосприймання, яке повніше сконцентровано в обрядах ініціації. У святах фіксуються такі традиційні для ініціації етапи як: ритуальне вбивство звіра, імітація в танцях та вигуках поведінки тварин, ритуальний сон, смерть — воскресіння, перетворення на тварин ("перетворення" шамана на ведмедя), передача від одних осіб іншим посвятних речей (передача шаману лука та стріл), зооморфні символи²⁴. Підкреслимо, що в цьому обряді однією з провідних фігур, яка концентрує в собі зооморфні риси, є шаман. Він, «перетворюючись» з людини на ведмедя, здійснює таким чином ритуальний зв'язок соціуму з тваринним світом. У цьому персонажі напівлюдини-напівзвіра втілений один з класичних образів мисливського світогляду, відображений у різноманітних художніх формах від міфів до скульптурних зображень. Саме цей персонаж або декілька схожих персонажів постають як центральні постаті у мисливських обрядах ініціації. Зрозуміло чому у вбранні мисливців, що виконув обрядову роль домінують саме зооморфні символи. Ці символи дуже важливі і виразні і в одязі шамана, що в даному випадку розглядається як найдавніша форма ритуального мисливського одягу. За різноманітністю та індивідуальними особливостями шаманських костюмів у різних народів присутні зооморфні ознаки або у формі підвісок, джгутів, хвостів, пір'я або статуєток тварин²⁵. Один з найвиразніших у цьому відношенні шаманських костюмів зафіксований у кетів. Цей костюм виготовлявся з ведмежої або оленячої шкури. Вдягаючи його, шаман користувався тільки лапою ведмедя або колотушкою, обтягнутою шкурою з лапи ведмедя²⁶. Взагалі широке коло джерел Сибіру свідчить, що «основне значення шаманського костюму — тварина або птах»²⁷.

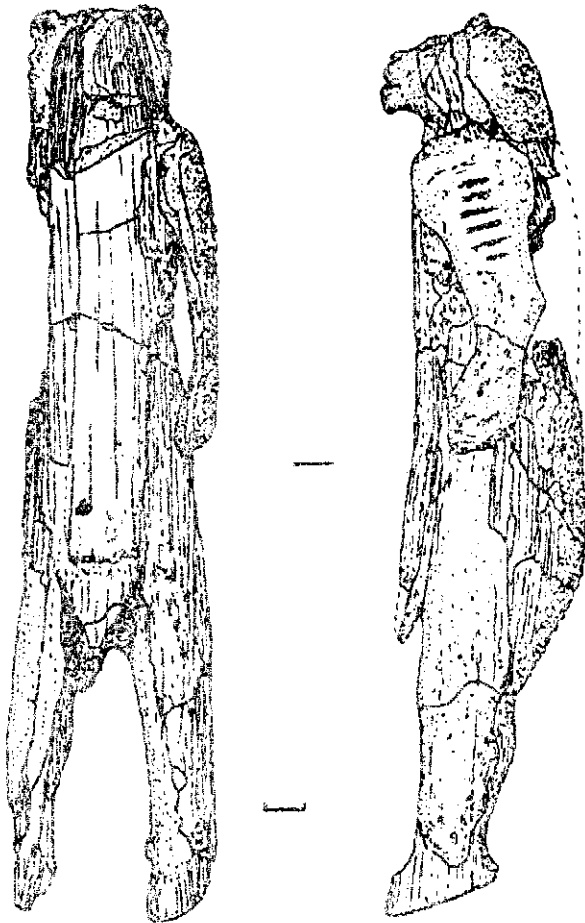

Рис. 2. Статуєтка чоловіка з головою лева. Холештейн-Штадель IV.

Персонаж «людина — звір» знайшов своє втілення і в мистецтві палеоліту. Це відоме зображення «рогатого бога» з печери Труа-Фрер (Франція); статуєтки чоловіка з головою лева з Холештейн-Штадель (Німеччина); композиція з «Шахти з покійником» в Ласко (Франція), на якій зображено чоловіка з пташиним обличчям, який лежить між биком та косорогом (рис. 2).

Враховуючи викладене можна довести, що костюм старшого підлітка з Сунгиря наближається до костюму «людина-звір», що втілює відомий з етнології та скульптурного мистецтва пале-

оліту персонаж мисливської обрядовості. У цьому костюмі за допомогою певного розміщення прикрас вирізняються саме такі деталі одягу, які мають відповідні паралелі у шаманському одязі народів Півночі. У багатьох костюмах шаманів особливого декорувannya підлягали рукавиці, плащ, налобна пов'язка, шапка, нагрудник, пояс. Додаткове оздоблення цих частин одягу шамана мало певне ритуальне значення²⁸.

Ще одним суттєвим елементом вбрання сунгирського підлітка, що підсилював його зооморфну спрямованість були кістяні фігурки тварин — мамонт біля лівого плеча та кінь на грудях. Тут ми бачимо у своєрідній предметно-знаковій формі яскраве втілення одного з провідних сюжетів мисливської тематики: «чаклун» в оточенні тварин, який відображає ритуальну «взаємодію» людини зі світом тварин (рис. 3).

У костюмі молодшого підлітка³¹, як якого визначений 9—10 роками²⁹, спостерігаються спільні риси з одягом старшого. Так, за реконструкцією О. Н. Бадера³⁰ він був також щільно розшитий намистом, на руках також були браслети, на пальцях персні. Головна відмінність у костюмі молодшої дитини полягала в значно меншій кількості зооморфних символів — 1 зуб песця на грудях та 1 зуб пантери, відсутні і статуєтки тварин³².

Значним доповненням, що розкриває тематичну спрямованість поховального обряду — є предмети утилітарного призначення, залишені з померлим. Значна більшість цих предметів була наступальною (метальною) мисливською зброєю (табл. 1). Поряд зі старшою дитиною було 3 кістяних дротика, кинджал, великий спис, а також реконструюється дерев'яний дротик, на кінці якого містився прорізний диск з кістки мамонта. У молодшій дитини мисливської зброї було ще більше — 3 кістяних дротиків, 2 довгих кинджали, сліди дерев'яного дротика з прорізним кістяним диском та довгий спис.

Ці два комплекти мисливської зброї яскраво ілюструють, які саме речі були «знаковими показниками» статусу мисливця у Сунгирській общині. Те, що саме ці речі мали обіг у цій общині, підтверджується знахідками фрагментів подібних речей у культурному шарі на цьому поселенні³³.

Всі зазначені предмети у поєднанні з вбранням небіжчиків дають можливість розглядати поховання підлітків як відображення складного ритуалу певної мисливської спрямованості, в якому кожен предмет наповнено відповідним символіко-ритуальним змістом і є часткою єдиного семіотичного комплексу.

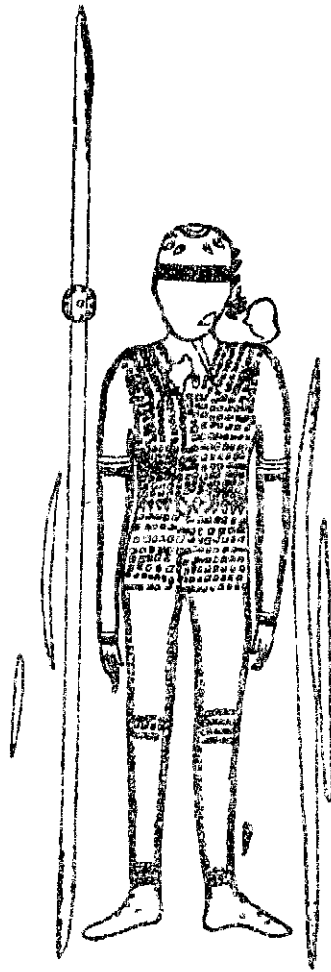

Рис. 3. Реконструкція ритуального костюму старшого підлітка з парного поховання з Сунгира (реконструкція автора за описом та фотоматеріалами О. Н. Бадера).

²⁸ Враховуючи вік дитини, за свідченнями антрополога, зробити статеве визначення одностатевим не було складно. Але чисельність мисливської зброї призводить до думки, що молодший підліток, як і старший, був чоловічої статі.

Таблиця 1.

Порівняльна таблиця речей з поховань підлітків з поселення Сузгир

	Тип речі	місце знаходження		
		старший підліток	стан збереження	кількість
зброя з кістки та ікла мамонта	спис	справа, вздовж кістяка	+	1
	дротик	вздовж кістяка	+	3
	кинджал	вздовж кістяка	+	1
	голка	на грудях; біля правої ноги	+	2
	«жезл»-випрямлювач			
зброя з каменю	мікроліт	біля кінців списа, дротиків	+	**
	ніж	біля лівої ноги; у правій руці	+	2
прикраси з кістки, ікла мамонта, каменю	диск з отворами	на кінці дротика	+	1
	підвіски-«пращки»			
	кіляце	на голові	+	1
	перстень	на пальцях	+	**
	намистини	на тілі, на голові	+	*
	браслет	на руках	+	**
	ікла песця	на голові, на животі	+	**
	кіготь пантери	на животі, біля рота	+	2
голька-підвіска	на грудях	+	1	
скульптурні твори	фігурка коня	на грудях	+	1
	фігурка мамонта	за лівим плечем	+	1
кістки	стегно людини	зліва від кістяка	+	1

	Тип речі	молодший підліток				
		місце знаходження	стан збереження	кількість	стан збереження	
						ціла, фрагмент
спис	зліва, вздовж кістяка	+	1		+	1
дротик	вздовж кістяка	+	8		+	1
кинджал	вздовж кістяка	+	2		+	3
голка	на грудях	+	2	+	+	10
«жезл»-випрямлювач	вздовж кістяка	+	2			
мікроліт	біля кінців списа, дротиків	+	**			**
ніж						
диск з прорізами	на кінці дротика, на грудях	+	2		+	1
підвіски-«пращки»	зліва на животі	+	2			

кілече						
перстень	на пальцях	+	**			**
намистина	на тілі, на голові	+	**	+	+	**
браслет	на руках	+	**		+	**
ікла песця	на грудях	+	1	+	+	**
кіготь пантери						
фігурка коня			1	+	+	**
фігурка мамонта						
фігурка людини						

* — у підрахунках О. Н. Бандера наведено загальну кількість намистин з одягу обох підлітків (7500 шт.).

** — точна кількість О. Н. Бадером не визначена

У первісному суспільстві речове середовище було своєрідним «опредмеченим втіленням» його культурних традицій. У зв'язку з обмеженістю цього речевого середовища цінність кожної речі була досить високою і залежно від потреб та обставин могла використовуватись з суто утилітарною і ритуальною метою. Але при поліфункціональності використання речей, під час проведення обрядів їх утилітарні функції відсуваються на задній план, і предмет, «наповнюючись» ритуальним змістом, набуває високого семіотичного статусу. Таким чином, предмети утилітарного призначення, введені в сферу обрядової діяльності, ставали «опредмеченою часткою» обрядового дійства, будучи за своєю суттю ритуальними символами.

Очевидно, певна кількість знарядь мисливства у Сунгирському похованні підлітків є невід'ємною часткою ритуалу, що відображала його загальне мисливське спрямування, а різниця у складі супроводжуючих речей так само як і індивідуальність їх костюмів, обумовлені певною ритуальною метою. Можна припустити, що індивідуальність речевого оточення кожного з підлітків ілюструвала відмінності їх ритуальних ролей, де роль старшого, з урахуванням зооморфних рис його зброї, була домінуючою відносно молодшого.

При дослідженні поховання сунгирських підлітків як предметно-семіотичного комплексу, що відтворює певний ритуал, ще одним важливим аспектом є його «кольорова» характеристика.

С. Н. Бадером у похованні зафіксовано використання сажистих прошарків та вуглинок, що мали чорний колір, на дні могили; вапнякової речовини білого кольору, розташованої над ними, та червоного порошку вохри, яким досить щедро була посипана вся могила³⁴. По суті ми бачимо використання трьох кольорів: червоного, білого та чорного. Саме вони були основними у багатьох первісних культурах, широко використовувались в обрядовій практиці народів Центральної та Західної Африки, Австралії, Північної Америки і були найважливішими символічними елементами багатьох ритуалів. У різних народів семантика кожного з цих кольорів розрізнялася, набуваючи певних варіантів. Значною мірою інтерпретація того чи іншого кольору (або його відтінку) залежала від ритуального контексту. Палітра кольорів відбивала певний світогляд того чи іншого народу, сценцентрованої у його ритуальній практиці.

Розгорнута характеристика основних значень даної тріади кольорів у народу ндембу Центральної Африки представлена В. Тернером³⁵, який обґрунтовано довів, що у ндембу «залежно від соціального та ритуального контексту кожний з цих кольорів набуває широкого діапазону референцій»³⁶. Так, червоний колір включає уявлення про кров тварин, пролиту на полюванні, м'ясо їжу, жіночу кров, кров матері і дитини під час пологів. У семантиці червоного кольору спостерігається відповідний зв'язок між функціями чоловіка, який забирає життя і функцією жінки, яка його дає. Чоловік — вбиває, жінка народжує і обидва ці процеси пов'язані з символікою крові³⁷. Біле — символізує

все відкрите, очевидне, а також сім'я і молоко. Обидва ці кольори в деяких контекстах об'єднуються, разом відображають життя і протиставляються чорному, що означає «смерть», «втрату свідомості», «морок»³⁸.

Для даного дослідження важливим є те, що у ндембу всі три кольори разом використовуються під час ініціацій як найважливіші семіотичні елементи цього ритуалу. Розкриваючи тасмичне значення кожного з цих кольорів старші посвячують молодших у матеріальні та духовні цінності общини³⁹. З певною часткою умовності можна припустити, що використання всіх трьох кольорів було обумовлене ускладненим контекстом поховального обряду, в якому знайшов відображення соціальний стан підлітків як активних учасників присвятих мисливських обрядів.

Урахування викладеного призводить до висновку, що Сунгирське поховання підлітків стало унікальною концентрацією речового оточення пізньопалеолітичного сунгирського населення, його своєрідним культурно-знаковим кодом, в якому в ритуальній формі сконцентровані традиції общини з явним домінуванням мисливської символіки.

Ще одним цікавим похованням палеоліту є поховання літнього чоловіка віком 55—65 років, що містилось у 3 м від поховання підлітків. Скелет чоловіка лежав у випростаному стані на спині в могильній ямі. Розташування великої кількості намиста на скелеті дало змогу реконструювати одяг похованого як хугрянську сорочку без розрізу спереду, довгі штани, взуття типу мокасин, шапки, та верхнього плаща. Головний убір також був пишно розшитий намистом та прикрашений 20 просвердленими іклами несеця. На грудях була невелика підвіска з плоскої гальки. Супроводжуючий інвентар становили крем'яні знаряддя: ніж, скребло, відщеп; з прикрас — фрагмент кістяного виробу зі спіральним орнаментом, на дні могили зафіксовані прошарки сажі, зверху посипані червоною вохрою⁴⁰ (рис. 4).

Дане поховання має деяку подібність з похованням підлітків: поховання в ямі, багатий одяг, супроводжуючий інвентар, використання чорного та червоного кольорів. Але простежуються і відмінні риси: у костюмі чоловіка зооморфні символи у вигляді ікол несеця були використані тільки в оздобленні головного убору; з померлим не було покладено мисливської зброї, статуєток тварин, кістяних знарядь, прорізних дисків та інших прикрас. Все, чим володів чоловік, складалось зі «святкового» (поховального) одягу, кам'яної підвіски та кількох крем'яних знарядь праці. Можливо, ці предмети були його власним майном і тим самим відображали обмеженість його виробничої і ритуальної діяльності в общині як людини похилого віку.

Рис. 4. Поховання літнього чоловіка з Сунгиря (за О. Н. Вадером).

Необхідно відзначити ще і той факт, що на поверхні могили підлітків було знайдено сліди кістяка людини без голови, поблизу містилось кілька знарядь праці та дрібні прикраси, на поверхні могили чоловіка знайдено череп жінки без нижньої щелепи⁴¹. Але значне пошкодження культурного шару соліфлюкцією не дозволяє однозначно залучати їх до аналізу поховального обряду у Сунгирі.

Наприкінці необхідно також згадати і про поховання молодого чоловіка у Костенках 14. Людина віком 25 років була похована в ямі у скорченому стані без будь-якого інвентаря. Дно могили було посипане вохрою⁴². Відсутність супроводжуючих небіжчика речей може пояснюватись різними причинами, наприклад — соціальним станом покійного, умовами його смерті, поховальними традиціями населення Костенок 14.

Дослідження пізньопалеолітичних поховань Східної Європи та Сибіру як джерела реконструкції поховально-ритуальної практики найстародавніших людських суспільств, призвело до таких висновків: у дотримуванні певної послідовності процесу поховання на розглянутих пізньопалеолітичних поселеннях можна вбачати традиції, які відображали: стійке уявлення про «зв'язок» померлого з місцем його перебування під час життя і взагалі його нерозривність з місцем перебування общини; в той же час ритуальне «відчуження» живих від небіжчика; вилучення з речового середовища предметів, що належали йому за життя; необхідність «розфарбування» поховання в червоний колір, домінуючий в обрядовій практиці багатьох мисливських суспільств і пов'язаний з широким діапазоном символічних значень крові людей та тварин. Крім того використання у похованні підлітків з Сунгиря трьох кольорів значно доповнює і ускладнює питання про їх символічні значення під час проведення обрядів.

Розглядаючи кожне поховання як предметно-семіотичний комплекс, в якому знайшли відображення соціальний, статевий-віковий статус похованого та ступінь його участі у виробничому та обрядовому житті суспільства, а також певні стосунки між колективом та колишнім його членом, можна відзначити наступне: присутність у похованнях дітей віком 4—6 років крім явних знарядь може бути показником їх участі у найпростіших трудових процесах (можливо як і форма гри, «проба руки»). Складні прикраси, що були при малюках, свідчать, що діти в ранньому віці були з певних причин наділені відповідними семантичними речами-знаками; поховання літнього чоловіка з Сунгиря якоюсь мірою дає можливість проілюструвати стан людини в Сунгирській общині «наприкінці життя». Багато декорований костюм (святковий, він же поховальний) та мінімальна кількість крем'яних знарядь — з одного боку відображали його участь у трудовій та обрядовій діяльності общини, з іншого — підкреслювали обмеженість такої діяльності. Важливим є те, що ні у дітей, ні у старого не було мисливської зброї, яка у багатьох суспільствах мисливців є показником статусу чоловіка. Поховання підлітків з Сунгиря розкриває багатство та різноманітність речового оточення первісних сунгирців, в якому поряд з багато декорованими костюмами, прикрасами, статуетками тварин, знаряддями праці були і два комплекти мисливської зброї. Останні висвітлюють причетність померлих до обрядів, пов'язаних з життєзабезпеченням общини. Складність поховального обряду, певний склад речей з яскраво вираженою «мисливською тематикою» дозволяє бачити в ньому відображення соціального статусу підлітків як активних учасників ініціатив.

Примітки

¹ Харузин Н. Этнография. Лекции IV. Верования. — СПб., 1905. — С. 211.

² Ламанский В. Этнографические замечания и наблюдения Кастана о лопарях, киреках, самодцах и остяках, извлеченные из его путевых воспоминаний 1838—1844 гг. — СПб., 1853. — С. 67, 71, 79, 80; Харузин Н. Указ. соч. — С. 201—201; Пяткова Н. Ф. Один из источников изучения одежды народов Сибири (на материалах обских угров) // МАЭ. — 1971. — Т. 27. — С. 101—105, 114; Соколов З. Б. О культуре предков у хантов и манси // Мирозерение финно-угорских народов. — Новосибирск, 1993. — С. 58—71.

- ³ Харузин Н. Указ. соч.— С. 211.
- ⁴ Палеолит СССР.— М., 1984.— С. 270.— Рис. 107; С. 232.
- ⁵ Там же.— С. 232.
- ⁶ Алексеев В. П., Гохман И. И. Костные остатки детских скелетов из погребения на палеолитической стоянке Мальта // Известия Сибирского отделения АН СССР. Сер. история, филология и философия.— 1987.— 16.— Вып. 3.— С. 54—60.
- ⁷ Герасимов М. М. Раскопки палеолитической стоянки в с. Мальта. Палеолит СССР // Известия ГАИМК.— 1935.— Вып. 3.— С. 120.
- ⁸ Алексеев В. П., Гохман И. И. Указ. соч.— С. 57—59.
- ⁹ Смоляк А. В. Магические обряды сохранения жизни детей у народов Нижнего Амура // Сибирский этнографический сборник IV. Труды Института этнографии. Новая серия Т. LXXVIII.— М., 1962.— С. 267—275; Мид М. Культура и мир детства.— М., 1988.— С. 99—108; Абелъвиль М. Ф. К вопросу о социализации детей у южноиндийских дравидов // Этнография детства.— М., 1983.— С. 140; Гохман М. Ф. Социализация детей у бирманцев // Этнография детства.— М., 1988.— С. 116—122.
- ¹⁰ Народы Сибири // Народы мира.— М.-Л., 1956.— С. 289, 391, 623, 753, 754, 969, 970; Бадмаева Р. Ф. Бурятский народный костюм.— Улан-Удэ, 1987.— С. 53, 101; Басаева К. Д. Преобразования в семейно-брачных отношениях бурят.— Улан-Удэ, 1974.— С. 21; Уайт Р. Об-разное мышление в ледниковую эпоху // В мире науки.— М., 1989.— № 9.— С. 54—61.
- ¹¹ Герасимов М. М. Указ. соч.— С. 85.
- ¹² Бадер О. Н. Палеолитические погребения и палеолитические находки на Сунгире // Сунгирь. Антропологическое исследование.— М., 1984.— С. 7.
- ¹³ Бадер О. Н. Указ. соч.— С. 9—13.
- ¹⁴ Народы Австралии и Океании // Народы мира.— М.— Л., 1956.— С. 182, 238.
- ¹⁵ Зубов А. А. Морфологическое исследование зубов детей из Сунгирского погребения // Сунгирь. Антропологическое исследование...— С. 162, 163.
- ¹⁶ Бадер О. Н. Указ. соч.— С. 9—11.
- ¹⁷ Богатырев П. Г. Вопросы теории народного костюма.— М., 1971.— С. 307, 308; Байбу-ран А. К. Семантические аспекты функционирования вещей // Этнографическое изучение зна-ковых средств культуры.— Л., 1989.— С. 73; Топорков А. Л. Символика и ритуальные функции предметов материальной культуры // Этнографическое изучение знаковых средств культуры.— Л., 1989.— С. 93.
- ¹⁸ Попов А. А. Нганасаны.— М., 1948.— С. 112; Народы Сибири // Народы мира...— С. 287, 288, 623, 753, 754; Народы Австралии и Океании // Там же.— С. 145, 146; Прыткова Н. Ф. Одежда народов самодийской группы как исторический источник // Одежда народов Сибири.— Л., 1970.— С. 29, 30, 41, 48, 51, 59, 79, 80.
- ¹⁹ Народы Австралии и Океании // Народы мира...— С. 145, 146; Прыткова Н. Ф. Одеж-да...— С. 51.
- ²⁰ Попов А. А. Указ. соч.— С. 57; Басаева К. Д. Указ. соч.— С. 21; Бадмаева Р. Ф. Указ. соч.— С. 67, 106; Прыткова Н. Ф. Одежда...— С. 59—61.
- ²¹ Вадлов И. К. Эскимосские праздники // Сибирский этнографический сборник.— М., 1952.— Вып. 1.— С. 321, 326.
- ²² Попов А. А. Тавгийцы.— М., 1936.— С. 61—83; Симченко Ю. Б. Праздник Ань'о дэлы у эвямских нганасан // Сибирский этнографический сборник.— М., 1953.— Т. 5.— С. 168—179.
- ²³ Симченко Ю. Б. Указ. соч.— С. 171—173.
- ²⁴ Попов А. А. Тавгийцы...— С. 61—83; Симченко Ю. Б. Указ. соч.— С. 168—179; Но-виц Е. С. Обряд и фольклор в сибирском шаманизме.— М., 1984.— С. 209—212.
- ²⁵ Авдеев А. Д. Происхождение театра.— М.—Л., 1959.— С. 158; Анучин В. И. Очерк ша-манства у эскимосских оленев — СМАЭ — Л., 1976.— Т. 2.— Вып. 2.— С. 80; Кон Ф. Я. За пятьдесят лет // Собр. соч.— Т. 13. Экспедиция в Сойстину.— М., 1934.— С. 77; Худяков М. А. Краткое описание Верхоянского округа.— Л., 1969.— С. 213; Лотанов Л. П. Алтайский шама-низм.— Л., 1991.— С. 203—209.
- ²⁶ Алексеев В. А. Кеты. Историко-этнографические очерки.— Л., 1967.— С. 190, 191.
- ²⁷ Прокофьева Е. Д. Шаманские костюмы народов Сибири // Религиозные представления и обряды народов Сибири XIX — нач. XX в.— Л., 1971.— С. 61.
- ²⁸ Лоскут С. В. Материалы по изобразительному искусству народов Сибири XIX — нач. XX в. // ТИЭ.— М.— Л., 1954.— Новая серия.— Т. XXII.— С. 126—128, 159, 358, 359, 364—368.
- ²⁹ Зубов А. А. Указ. соч.— С. 163.
- ³⁰ Бадер О. Н. Указ. соч.— С. 11.

- ³¹ Трофимова Т. А. Черепа детей эпохи верхнего палеолита из Сунгиря // Сунгирь. Антропологическое исследование.— М., 1984.— С. 144—149.
- ³² Бадер О. Н. Указ. соч.— С. 11, 12.
- ³³ Бадер О. Н. Сунгирь. Верхнепалеолитическая стоянка.— М., 1978; Бадер О. Н. Отчет о раскопках палеолитической стоянки Сунгирь у Доброго села в черте г. Владимира в 1957 г. // ИА ИА РАН.— Р-1.— Т.— № 1642.— С. 20, 29.
- ³⁴ Бадер О. Н. Палеолитические погребения и палеолитические находки на Сунгире // Сунгирь. Антропологическое исследование.— М., 1984.— С. 8.
- ³⁵ Тернер В. У. Проблема цветовой классификации в примитивных культурах (на материале ритуала идембу) // Семантика и искусствознание.— М., 1972.— С. 50—31.
- ³⁶ Тернер В. У. Указ. соч.— С. 62.
- ³⁷ Там же.— С. 67.
- ³⁸ Там же.— С. 70.
- ³⁹ Тернер В. У. Символ и ритуал.— М., 1983.— С. 100.
- ⁴⁰ Бадер О. Н. Палеолитические погребения...— С. 8, 9.
- ⁴¹ Там же.— С. 13; Бадер О. Н. Вторая палеолитическая могила в Сунгире // СА.— 1973.— № 3.— С. 135—137.
- ⁴² Палеолит СССР.— М., 1984.— С. 232.

Л. А. Жданова

СИМВОЛИКА ПОГРЕБЕНИЙ ПОЗДНЕГО ПАЛЕОЛИТА ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ И СИБИРИ

Исследования позднепалеолитических погребений Восточной Европы и Сибири позволило прийти к выводу, что сложность и трудоемкость погребального ритуала отражали прежде всего взаимосвязи и взаимоотношения между коллективом и умершим. Так в погребальном обряде при помощи различных предметов и действий обозначались и поддерживались социальный, поло-возрастной статус покойного, мера его участия в повседневной и обрядовой жизни общества. В погребальном ритуале нашли свое отражение устойчивые представления: о связи умершего с местом его обитания; об изъятии из вещной среды символических и утилитарных предметов принадлежавших человеку при жизни; о ритуальном «отстранении» живых от покойника; о необходимости «сокращения» погребения в красный цвет, как цвет, доминирующий в обрядах охотников и связанный с широким диапазоном символических значений крови людей и животных.

Уникальным с точки зрения семиотической информативности является погребение подростка из Сунгиря, которое стало своеобразным культурно-знаковым кодом, в котором в ритуальной форме нашли отражение традиции общины с явным доминированием охотничьей тематики. Усложненный состав предметов, триада цветов, зооморфные символы в костюме старшего мальчика, вероятно всего, объясняются социальным статусом подростка как активного участника инициаций.

Л. А. Яковлев

SYMBOLICS FROM BURIAL PLACES OF LATE PALEOLITHIC OF EAST EUROPE AND SIBERIA

The study of Late Paleolithic burial places in East Europe and Siberia has permitted concluding that complicity and labourconsuming nature of the burial ceremony demonstrated, first of all, interrelations which existed between the people in the community and the deceased. Various subjects and actions in the burial ceremony were aimed to show and to stress a social, sex-age position of the deceased, his participation in the everyday and ritual life of the community. The burial ceremony reflected some steady-state ideas:

relation of the deceased to his dwelling place; removal of symbolic and utilitarian subjects which belonged to the deceased in his life; a ritual «strangement» of the living from the deceased; necessity «to paint» the burial in the red colour as a colour prevailing in rites of humans and associated with a wide range of symbolic meanings of blood of people and animals.

A burial place of teenagers from Sungir is a unique one from the standpoint of semiotic informativity. It became a peculiar culture-attributive code which demonstrated in a ritual form traditions of the community with apparent predominance of hunting subjects. A complicated set of subjects, a triad of colours, zoomorphous symbols in a suit of the elder boy are explained most probably by the social position of those teenagers as active participants of initiations.

Одержано 9.02.93.

ПРО ОДНУ З ГРУП НЕОЛІТИЧНИХ ПОХОВАНЬ ДНІПРОВСЬКОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ

А. Г. Плешивенко, Ю. Я. Рассамакін

Публікується новий поховальний комплекс епохи неоліту з рисами середньостоговської культури та пам'яток «нижньомисливського типу». На основі широкого кола емпіричних дослідників намагалися визначити коло поховань, які дійсно могли мати відношення до культурного явища, найбільш яскраво репрезентованого в нижньому шарі Михайлівського поселення.

Степове Дніпровське Лівобережжя, за винятком північної його частини з притоками Ореллю і Самарою¹, залишається «білою плямою» у вивченні неолітичних пам'яток, незважаючи на те, що перші неолітичні підкурганні поховання були відкриті ще наприкінці XIX — на початку XX ст.² З часом матеріали поповнювалися, особливо з кінця 60-х років, коли в цьому регіоні розпочалися регулярні археологічні розкопки в зонах новобудов. Це дозволило виявити на відрізку течії Дніпра від Запоріжжя до Херсону значну серію цікавих поховальних пам'яток епохи неоліту, які ще не одержали належного висвітлення в літературі.

Одне з таких поховань було відкрито 1988 р. експедицією Запорізького краєзнавчого музею в кургані 1, що знаходився на високому плато прибережної частини Каховського водосховища, поблизу масу Лиса гора, за 3 км на північний захід від районного центру Василька. Насип кургану був сильно зруйнований, зберігся у вигляді останця, висотою від давньої поверхні 3,5, діаметром 46 м. Курган збудований у три прийоми. Перший насип перекрив основне неолітичне поховання 22, влучене в невелике природне підвищення. Він складався з кількох шарів: змішаний чорноземно-глинистий ґрунт, передматериковий суглинок та жовтоглинистий шар (рис. 1). Діаметр насипу 17—18, висота 1,6 м. Насип оточував рів, зовнішнім діаметром 34, шириною на рівні материка 1,2, по плоскому дну 0,7—0,8, глибиною від давньої поверхні 1,5 м. Вияд з рову було використано для будови насипу, він фіксувався у вигляді жовтоглиняних ліній. У придовній частині рову зафіксувалося залишки вогнища, кістки тварин (бик, вівця)* та два фрагменти кераміки: частину високих вінець та фрагмент стілки горщика великого розміру з дещо вигнутим профілем (рис. 2, 2). Перший має трохи заокруглений зріз та потовщується донизу з 0,4 до 1,0 см. Під зрізом вінець — орнамент з косо поставлених відбитків тонкого гребінцевого штамп. Зовнішня та внутрішня поверхні оброблені великими розчесами, у тісті велика домішка товченої черепишки, поверхня темне-сірого кольору.

На давній поверхні зафіксовано ще два вогнища у вигляді плям згорілого

* Визначення геолога О. Журавльова.